

रामप्रसाद ज्ञवालीका बालआख्यानको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र
सङ्कायअन्तरगत स्नातकोत्तर तह नेपाली दोस्रो
वर्षको दसौँ पत्रको प्रयोजनको लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

ठाकुरप्रसाद तिमल्सिना
नेपाली स्नातकोत्तर शिक्षण कार्यक्रम
शैक्षिक सत्र : २०६२/२०६४
त्रि.वि.रजिस्ट्रेसन नं. : ३७३०९-९३
क्याम्पस रोल नं. : ३२
परीक्षा क्रमाङ्क : २२४६
पाटन संयुक्त क्याम्पस
पाटनढोका, ललितपुर
२०६८

रामप्रसाद ज्ञवालीका बालआख्यानको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र
सङ्कायअन्तरगत स्नातकोत्तर तह नेपाली दोस्रो
वर्षको दसौँ पत्रको प्रयोजनको लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

ठाकुरप्रसाद तिमल्सिना

नेपाली स्नातकोत्तर शिक्षण कार्यक्रम

शैक्षिक सत्र : २०६२/२०६४

त्रि.वि. रजिस्ट्रेशन नं. : ३७३०९-९३

क्याम्पस रोल नं. : ३२

परीक्षा क्रमाङ्क : २२४६

पाटन संयुक्त क्याम्पस

पाटनढोका, ललितपुर

२०६८

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
पाटन संयुक्त क्याम्पस
नेपाली स्नातकोत्तर कार्यक्रम
सिफारिस-पत्र

शोधार्थी श्री ठाकुरप्रसाद तिमल्सिनाले स्नातकोत्तर दोस्रोवर्षको दसौँपत्रको आवश्यक परिपूर्तिका लागि रामप्रसाद ज्ञवालीका बालआख्यानको अध्ययन शीर्षकको शोधपत्रको लेखन मेरा निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । शोधार्थी तिमल्सिनाले यस शोधपत्रमा रामप्रसाद ज्ञवालीको जीवनी र व्यक्तित्वको सूक्ष्मातिसूक्ष्म किसिमले अध्ययन गर्नु भएको छ । ज्ञवाली नेपाली साहित्यका मूर्धन्य प्रतिभा हुनुहुन्छ । उहाँले नेपाली भाषा साहित्यको विकासमा उल्लेखनीय योगदान पुऱ्याउनु भएको छ । प्राध्यापन पेशामा समेत सक्रिय ज्ञवालीले कविता र बालआख्यानका क्षेत्रमा महत्त्वपूर्ण कृतिहरू प्रदान गर्नु भएको छ । यस शोधपत्रमा शोधार्थी ठाकुरप्रसाद तिमल्सिनाले ज्ञवालीका बालआख्यानात्मक कृतिहरूको विभिन्न कोणबाट अध्ययन र विश्लेषण गर्नुभएको छ । उहाँले शोधविधिकै मान्यतामा आबद्ध भएर यो शोधपत्रको निर्माण प्रस्तुत गर्नुभएको हो । उहाँको लेखनप्रति म पूर्ण सन्तुष्ट छु । अतः शोधार्थी तिमल्सिनाले तयार पार्नु भएको यो शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रि.वि. पाटन संयुक्त क्याम्पस, नेपाली शिक्षण समिति, स्नातकोत्तर कार्यक्रम समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

(सहप्रा. डा. कृष्णप्रसाद दाहाल)

शोधनिर्देशक

नेपाली स्नातकोत्तर कार्यक्रम

पाटन संयुक्त क्याम्पस

पाटनढोका, ललितपुर

दिनाङ्क : २०६८/०४/१५

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
पाटन संयुक्त क्याम्पस
नेपाली स्नातकोत्तर कार्यक्रम
मूल्याङ्कन समितिको स्वीकृति

स्नातकोत्तरतह दोस्रोवर्षको दसौपत्रको आवश्यक परिपूर्तिका लागि प्रस्तुत गर्नु भएको शोधार्थी श्री ठाकुरप्रसाद तिमल्सिनाले रामप्रसाद ज्ञवालीका बालआख्यानको अध्ययन शीर्षकको शोधपत्रको समुचित मूल्याङ्कन गरी स्वीकृति गरिएको छ :

(सहप्रा. डा. कृष्णप्रसाद दाहाल)

शोधनिर्देशक

नेपाली स्नातकोत्तर कार्यक्रम

(प्रा. डा.जगदीशचन्द्र भण्डारी)

संयोजक

नेपाली स्नातकोत्तर कार्यक्रम

(सहप्रा. सुरेन्द्रवरसिंह थापा)

विभागीय प्रमुख

नेपाली शिक्षण समिति

पाटन संयुक्त क्याम्पस

प्रा. डा.कुलप्रसाद कोइराला

बाह्यपरीक्षक

रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस

पदर्शनीमार्ग, काठमाडौँ

मिति : २०६८/०४/२६

कृतज्ञता ज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र मैले श्रद्धेय गुरु सहप्रा. डा. कृष्णप्रसाद दाहालज्यूको कुशल निर्देशनमा रही तयार पारेको हुँ । आफ्नो अति व्यस्तताका बावजूद पनि अमूल्य समय दिई आवश्यक सरसल्लाह, निर्देशन दिएर सम्बन्धित विषयमा विविध सामग्री समेत उपलब्ध गराई स्नेहपूर्वक शोधपत्र तयार पार्न मार्गदर्शन गर्नु हुने श्रद्धेय गुरु सह-प्राध्यापक डा. कृष्णप्रसाद दाहालज्यूप्रति सर्वप्रथम हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु । शोधपत्र लेखनका क्रममा पटक-पटक शोधनिर्देशकको घरमा गई लेखन र पठन गर्दा उहाँका परिवार जनले लगाएको गुनलाई कहिल्यै बिर्सन सकिदैन । अतः गुरुआमा श्रीमती रीता दाहाल, भाइबहिनीहरू कृतिका दाहाल, शोभित दाहाल र निकिता दाहाल सबैमा हार्दिकता प्रकट गर्दै यथोचित कृतज्ञता र साधुवाद प्रकट गर्दछु ।

यस शोधपत्रको तयारीको सिलसिलामा आफ्नो महत्त्वपूर्ण कामहरूलाई थाती राखेर लिखित, मौखिक जानकारी दिएर र यत्रतत्र छरिएर रहेका सामग्रीहरू उपलब्ध गराएर तथा आफ्नो निजी घरमा रहेका पुस्तक एवम् पत्रपत्रिकाहरू उपलब्ध गराएर सहयोग पुऱ्याई दिनुहुने आदरणीय शोधनायक रामप्रसाद ज्ञवालीज्यू तथा उहाँका परिवारका सदस्यहरूप्रति म हृदयदेखि नै आभार प्रकट गर्दछु । त्यसैगरी प्रस्तुत शोधपत्रको लेखनका निमित्त स्वीकृति प्रदान गर्नु हुने नेपाली विभागीय प्रमुख सहप्रा. सुरेन्द्रवरसिंह थापा र स्नातकोत्तर कार्यक्रमका संयोजक आदरणीय गुरु प्राध्यापक डा. जगदीशचन्द्र भण्डारीज्यूप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु ।

यसैगरी शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा आवश्यक सामग्री सङ्कलनमा सहयोग पुऱ्यानु हुने आदरणीय गुरु प्रमोद प्रधानज्यूप्रति हार्दिक श्रद्धासुमन अर्पण गर्दछु । उक्त कार्यको लागि आवश्यक सहयोग गर्नु हुने महाँकाल क्याम्पसका क्याम्पस प्रमुख गोविन्दप्रसाद पराजुलीप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । उक्त शोध पत्र तयार गर्ने क्रममा आवश्यक सहयोग गर्नु हुने उर्मिला कार्की, सीताराम घिमिरे र रामचन्द्र तिमल्सिनाको सहयोगलाई आभार प्रकट गर्दछु । श्री महाँकाल उच्च माध्यमिक विद्यालय र महाँकाल क्याम्पस, गोटिखेल परिवारप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु ।

मेरो जन्म ढुङ्खर्क गाउँ विकास समिति वडा नं. ७ मा भएको हो । जन्मकालदेखि उचित लालनपालन र शिक्षादीक्षा दिँदै आजको यस अवस्थासम्म ल्याइदिनुहुने मेरा पूजनीय पिता स्व. लवनाथ तिमल्सिना तथा स्व. माता टीकामाई तिमल्सिना र स्व. पत्नी पार्वती तिमल्सिनाप्रति कोटिकोटि हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । त्यसैगरी प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्दा उचित सहयोग गर्ने मेरा भाइ क्षेत्रप्रसाद तिमल्सिना र रामप्रसाद तिमल्सिना साथै बुहारीहरू, भतिजा, भतिजी र छोरीप्रति पनि स्नेहसिक्त आशीर्षचन

प्रदान गर्दछु । प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्दा आवश्यक वातावरण तयार गरिदिने र आवश्यक सल्लाह र सुझाव दिएर सहयोग गर्ने मेरी धर्मपत्नी सीता तिमल्सिना, छोराछोरी र छोरीज्वाइप्रति न्यानो मायाका साथ अशीर्वाद व्यक्त गर्दछु ।

यस शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा महत्त्वपूर्ण समय दिएर छिटोछरितो तथा यथासम्भव शुद्ध कम्प्युटर, टङ्कण गरिदिएर सहयोग गर्नुहुने मेरा पूर्वविद्यार्थीहरू दीपेन्द्रप्रसाद सुवेदी र नेत्रप्रसाद तिमल्सिनाप्रति धन्यवादका शब्द अर्पण नगर्दा यो शोधपत्रले सार्थकता पाउने थिएन भन्ने ठान्दछु ।

अन्त्यमा म यस शोधपत्रको समुचित मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय पाटन संयुक्त क्याम्पस नेपाली विभाग स्नातकोत्तर कार्यक्रम समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

ठाकुरप्रसाद तिमल्सिना

नेपाली स्नातकोत्तर शिक्षण कार्यक्रम

क्याम्पस रोल नं. : ३२

परीक्षा क्रमाङ्क : २२४६

त्रि.वि. रजिस्ट्रेशन नं. : ३७३०९-९३

पाटन संयुक्त क्याम्पस

पाटनढोका, ललितपुर

२०६८

मिति : २०६८/०४/१५

साङ्केतिक शब्द

शब्द

त्रि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
ने.बा.सा.स.	नेपाल बालसाहित्य समाज
वि.सं.	विक्रम संवत्
डा.	डाक्टर
मा.वि.	माध्यमिक विद्यालय
नि.मा.वि.	निम्न माध्यमिक विद्यालय
उ.मा.वि.	उच्च माध्यमिक विद्यालय
पृ.	पृष्ठ
ई.	ईस्वी संवत्
आ.दी.	आचार्य दीक्षित
सम्पा.	सम्पादक
स्व.	स्वर्गीय
सहप्रा.	सहप्राध्यापक
ते.सं.	तेस्रो संस्करण
दा.सं.	दोस्रो संस्करण
अ.प्र.	अप्रकाशित
ने.सं.वि.	नेपाल संस्कृत विश्वविद्यालय

विषयसूची

शोध निर्देशकको सिफारिस पत्र

मूल्याङ्कन समितिको स्वीकृतिपत्र

कृतज्ञता ज्ञापन

अध्याय एक : परिचय

१-१०

१.१. शोध शीर्षक

१

१.२. शोधको प्रयोजन

१

१.३. परिचय

१

१.४. शोधसमस्या

२

१.५. शोधको उद्देश्य

३

१.६. पूर्वकार्यको समीक्षा

३

१.७. शोधको औचित्य

८

१.८. शोधको क्षेत्र र सीमा

९

१.९. शोधको विधि

९

१.१०. शोधको रूपरेखा

९

अध्याय दुई : बालआख्यानकार रामप्रसाद ज्ञवालीको जीवनी र व्यक्तित्वको

२. परिचय	११
२.१ जन्म र जन्मस्थल	११
२.२. बाल्यकाल	११
२.३. शिक्षादीक्षा	१२
२.४. पारिवारिक स्थिति	१३
२.५. आजीविका	१३
२.६. साहित्यिक प्रेरणा र प्रभाव	१४
२.७. भ्रमण	१४
२.८. व्यक्तित्व परिचय	१४
२.८.१ साहित्यकार व्यक्तित्व	१६
२.८.१.१. कविव्यक्तित्व	१६
२.८.१.२. फुटकर कविव्यक्तित्व	१६
२.८.१.३. खण्डकाव्यकार व्यक्तित्व	१७
२.८.१.४. महाकाव्यकार व्यक्तित्व	१९
२.८.१.५. नाटककार व्यक्तित्व	१९
२.८.१.६. उपन्यासकार व्यक्तित्व	२०
२.८.१.७. निबन्धकार व्यक्तित्व	२१
२.८.१.८. गीतकार व्यक्तित्व	२२
२.८.१.९. समालोचक व्यक्तित्व	२२
२.८.१.१०. भूमिकालेखन व्यक्तित्व	२३

२.८.१.११. सम्पादक व्यक्तित्व	२३
२.८.२. विविध व्यक्तित्व	२४
२.८.२.१. पाठ्य तथा सन्दर्भ पुस्तकका लेखक व्यक्तित्व	२४
२.८.२.२. प्रशिक्षक व्यक्तित्व	२५
२.८.२.३. संस्थापक व्यक्तित्व	२५
२.८.२.४. समाजसेवी व्यक्तित्व	२६
२.८.२.५. शैक्षिक व्यक्तित्व	२६
२.८.२.६ विविध	२७
२.८.३ कृतिपरिचय	२८
२.८.४ हाल संलग्न संस्थाहरू, मानसम्मान तथा पुरस्कारहरू	३१
२.९ .निष्कर्ष	३३

अध्याय तीन : बालसाहित्यको सैद्धान्तिक स्वरूप र नेपाली

बालसाहित्यको ऐतिहासिक अध्ययन	३४-६०
३. परिचय	३४
३.१ बालसाहित्यको परिभाषा	३५
३.२ बालसाहित्यको विधागत परिचय	४०
३.२.१ बालकविता/बालगीत	४०
३.२.२. बालकथा	४३
३.२.३. बालउपन्यास	४५

३.२.४. बालनाटक/बालएकाङ्की	४६
३.२.५. बालोपयोगी जीवनी	४९
३.३. नेपाली बालसाहित्यको विकास	५१
३.४. निष्कर्ष	६०

अध्याय चार : रामप्रसाद ज्ञवालीको बालआख्यानानात्मक कृतिहरूको

अध्ययन	६१-९९
४.१. परिचय	६१
४.२. सानीपरेवी र वाज	६२
४.२.१. कथानक	६२
४.२.२. चरित्र चित्रण	६४
४.२.३. कथोपकथन	६८
४.२.४. द्वन्द्व	६९
४.२.५. परिवेश	६९
४.२.६. भाषाशैली	६९
४.२.७. सन्देश	७०
४.३. आहा! कति मिठो खीर!	७०
४.३.१. कथानक	७०
४.३.२. चरित्र चित्रण	७२
४.३.३. कथोपकथन	७४
४.३.४. द्वन्द्व	७४

४.२.५. परिवेश	७४
४.३.६. भाषाशैली	७५
४.३.७. सन्देश	७५
४.४. कालाजादुको कथा	७५
४.४.१. कथानक	७५
४.४.२. चरित्र चित्रण	७७
४.४.३. कथोपकथन	७८
४.४.४. द्वन्द्व	७९
४.४.५. परिवेश	७९
४.४.६. भाषाशैली	७९
४.४.७. सन्देश	८०
४.५. दयालु भावना	८०
४.५.१. कथानक	८०
४.५.२. चरित्र चित्रण	८१
४.५.३. कथोपकथन	८३
४.५.४. द्वन्द्व	८३
४.५.५. परिवेश	८३
४.५.६. भाषाशैली	८४
४.५.७. सन्देश	८४
४.६. साहित्यका रमेश विकल (औपन्यासिक जीवनी)	८५

४.६.१. कथावस्तु	८५
४.६.२. पात्र विधान	९५
४.६.३. परिवेश	९६
४.६.४. भाषाशैली	९७
४.६.५. उद्देश्य	९७
४.७. निष्कर्ष	९८

अध्याय पाँच : बालआख्यानकार रामप्रसाद ज्ञवालीको बालआख्यानात्मक

कृतिहरूको मूल्याङ्कन	१००-१०४
५.१. परिचय	१००
५.१.१. सामाजिकता	१०१
५.१.२. पात्रमा मानसिक द्वन्द्वको सिर्जन र विकास	१०१
५.१.३. मौलिकता	१०२
५.१.४. व्यङ्ग्यात्मकता	१०२
५.१.५. संरचनामा लघुता	१०२
५.१.६. सरल भाषाशैली र सन्देशमूलकता	१०३
५.२. निष्कर्ष	१०३
अध्याय छ : उपसंहार	१०५-११०
सन्दर्भग्रन्थ सूची	१११-११३
परिशिष्ट	